

УДК 141.31:16:27-1"653"

DOI: 10.18523/2617-1678.2023.11-12.135-151

Герберт Аврїлакський

КНИЖЕЧКА ПРО «РОЗУМНЕ» ТА «ВИКОРИСТОВУВАТИ РОЗУМ» *

У статті подано український переклад із латини «Книжечки про “розумне” та “використовувати розум”», яку написав у 997 р. Герберт Аврїлакський (з 999 р. — Папа Римський Сильвестр II). Цей твір вважають одним із перших прикладів застосування схоластичного методу.

Ключові слова: середньовічна філософія, схоластика, простосхоластика, логіка, Герберт Аврїлакський (Папа Сильвестр II).

Від перекладача

Герберт Аврїлакський (бл. 945/950–1003) (Van Ronk, 2003, р. 11), автор запропонованого читачеві тексту, був одним з інтелектуальних очільників т. зв. «Оттонівського відродження» (друга половина X — початок XI ст.) і одним із перших західноєвропейських імплементаторів філософських та математичних ідей і підходів арабського світу на культурному ґрунті християнської Західної Європи. Відвідавши в двадцятирічному віці Каталонію (власне, іспанську марку, яка відокремлювала Західну Франкію від Кордовського халїфату) і проживши там близько двох років, Герберт здобув знання і класичних, і арабських текстів, невідомі інтелектуалам тогочасного християнського Заходу (Zuscato, 2005, pp. 747–750), і ці арабські впливи знайшли прояв у специфіці педагогічної діяльності та творчості мислителя. Зокрема, яскравим прикладом арабських впливів на Герберта в галузі філософії є наведений текст «Книжечки про “розумне” та “використовувати розум”». Ідеться, власне, про так званий метод «sic-et-non», який полягає у наведенні та зіставленні протилежних поглядів щодо предмета філософського осмислення (свою умовну назву метод

«sic-et-non» отримав від однойменного трактату П'єра Абеляра, в якому цей метод було використано для зіставлення протилежних поглядів Святих Отців на різні богословські питання). В історії філософії цей метод загалом відомий як один із ключових компонентів т. зв. схоластичного методу. Джордж Макдісі, аналізуючи витоки схоластики, зазначає стосовно методу «sic-et-non», що і в «Сентенціях» Проспера Аквітанського (V ст.), і в «Сентенціях» Ісідора Севільського (VII ст.) наведено лише такі твердження, що не суперечать одне одному, і лише починаючи з кінця XI ст. Бернольд Констанський, Іво Шартрський і вже згаданий П'єр Абеляр вводять цей метод у широкий ужиток, конститууючи тим самим появу схоластики як такої (Makdisi, 1974, р. 643). Утім, у своєму дослідженні Дж. Макдісі доводить, що використання методу «sic-et-non» у християнській Європі стало результатом посилення взаємодії між християнським світом і Кордовським халїфатом (Makdisi, 1974, р. 659), зазначаючи, що в ісламській філософії метод «sic-et-non» існував приблизно з середини X ст. під назвою «al-khilaḥ» (Makdisi, 1974, р. 648). У світлі згаданого зв'язку Герберта Аврїлакського з Кордовським халїфатом важливо підкреслити, що, напри-

* Переклад із латинського оригіналу Олександра Артамонова; наукове редагування Віктора Котусенка. Текст латинського оригіналу наведено за виданням: Gerbertus Aureliacensis. (1867). *Libellus de rationali et ratione uti*. Dans A. Ollieris (dir.), *Oeuvres de Gerbert pape sous le nom de Sylvestre II collationées sur les manuscrits, précédées de sa biographie, suivies de notes critiques et historiques* (pp. 297–310). Clermont Ferrand. Переклад поділено на глави відповідно до поділу, застосованого у вищезгаданому збірнику за ред. А. Оллері, та подано разом з оригінальним текстом у форматі білінгви. В перекладі назви («Libellus de rationali et ratione uti») збережено характерну для суто логічних трактатів неприродність мови: для читачеві зручності в лапки взято ті граматичні одиниці («розумне» та «використовувати розум»), відношення предикації між якими і присвячено оригінальний текст.

клад, Вільям Тернер називає «Книжечку про “розумне” та “використовувати розум”» «першим прикладом застосування схоластичного методу, який століттям пізніше був використаний в Абеляровому “Sic et Non” та який вдосконалили філософи XIII ст.» (Turner, 2016, p. 258). Справді, «Книжечку про “розумне” та “використовувати розум”» побудовано на послідовному зіставленні поглядів різних неназваних «учених та ерудитів» (придворних імператора Оттона III) щодо питання, поставленого Порфирієм: як «використовувати розум» може предикуватися про «розумне», якщо «використовувати розум» має менший обсяг, ніж «розумне»; у цьому сенсі зазначений трактат Герберта дійсно є одним з ключових текстів протосхоластики, власне — текстом, в якому закладається одна з сутнісних основ схоластичного методу. Цікаво також зауважити, що, на думку Сюзан Ван Ронк, одним із головних досягнень Герберта, здійснених у «Книжечці про “розумне” та “використовувати розум”», є обґрунтування аристотелівської філософської системи як цілісної системи світогляду (Van Ronk, 2003, pp. 105–106). Як влучно підмічає дослідниця, «Якщо Арістотель не міг бути використаний для вирішення проблеми, знайденої в Арістотеля (справді, хоча питання ставить і Порфирій, він ставить його, виходячи з “Категорій” Арістотеля. — О. А.), як тоді Арістотель міг би бути “auctoritas”?» (Van Ronk, 2003, pp. 105–106). Це зауваження є особливо цінним у контексті того, що Джон Маренбон головною заслугою філософів християнського Заходу X ст. вважає заміну в сфері освіти раніше популярної праці псевдо-Августина «Categoriae decem» Боецієвими перекладами Арістотеля та Порфирія, а також його ж коментарями до відповідних текстів (Marenbon, 2002, pp. 80–81). Маренбон, власне, конкретизує імена філософів, відповідальних за утвердження текстів і перекладів Боеція (тобто Арістотеля та Порфирія) як головних стовпів тогочасної логіки: це Ноткер Губастий, Аббон із Флері та Герберт Аврільський (Marenbon, 2002, p. 81). У цьому ключі важливо також підкреслити, що Арістотель, Порфирій і Боецій є єдиними авторитетами, до яких апелює Герберт у «Книжечці про “розумне” та “використовувати розум”». Додамо до сказаного й те, що Герберт, як схолярх Реймської кафедральної школи, був учителем, зокрема, Фульберта Шартрського — майбутнього засновника Шартрської школи, а також Ріхера Реймського, чия праця «Historiarum libri quattuor» містить, зокрема, опис диспуту Герберта

з саксонським філософом Отріком щодо класифікації наук. Безперечно, Герберт був учителем і багатьох інших інтелектуалів X–XI ст., які, хоча й залишившись невідомими для історії філософії, задавали тон тогочасній інтелектуальній атмосфері християнського Заходу. При цьому, однак, важливо зазначити, що «Книжечка про “розумне” та “використовувати розум”» є з усіх творів Герберта єдиним текстом, присвяченим суто логіці; відповідно, робити безпосередні висновки щодо специфіки викладання Гербертом логіки ми також маємо змогу виключно на підставі цього тексту — особливо якщо урахувати, що Герберт написав цей трактат уже на схилі літ, у 997 р. (Van Ronk, 2003, p. 1), ніби підсумувавши у ньому свій професійний досвід. Варто зауважити, що ми не маємо історичних доказів впливу саме «Книжечки про “розумне” та “використовувати розум”» на реймських учнів Герберта; відповідно, ми лише можемо припускати, що цей трактат несе в собі відбиток інтелектуальної атмосфери Реймської кафедральної школи за часів викладання там Герберта. Тим не менш, з огляду на сказане вище, «Книжечка про “розумне” та “використовувати розум”» становить безперечний історико-філософський інтерес.

Не буде зайвим також зазначити, що Герберт — хоча й не як філософ, а як Папа Римський Сильвестр II (999–1003 рр.) — залишив певний слід і в історії України. Зокрема, у т. зв. «Ніконівському літописі» зазначено, що в 1000 р. (6508 р. від створення світу) до князя Володимира «придоша послы отъ папы Римскаго и отъ королей Чезьскихъ и Угорскихъ» (Бычков, 1862, с. 68). Цікаво також, що Герберт як Папа Сильвестр II мав певний вплив на перехід скандинавів із рунічного на латинський алфавіт, а найбільшим і найтривалішим його внеском і в світову, і, опосередковано, в українську історію стала церковна організація польських земель та коронація першого християнського короля Угорщини Стефана I (Lattin, 1961, pp. 16–17), що мало багатостолітні наслідки для формування культурної та геополітичної конфігурації Східної Європи. Наведені досягнення Герберта як Папи, хоча й не стосуючись безпосередньо історії філософії, можуть слугувати додатковими аргументами на користь інтересу українського читача до цієї постаті.

Публікацію запропонованого читачеві перекладу здійснено в 1020-ту річницю смерті Герберта Аврільського.

Олександр Артамонов

<https://orcid.org/0009-0001-9716-1139>

КНИЖЕЧКА ПРО «РОЗУМНЕ» ТА «ВИКОРИСТОВУВАТИ РОЗУМ»

Славетному володареві Оттону, вічному Цезареві Августу, імператорові римлян, єпископ Герберт [надсилає] належного служіння послушенство.

Поки в спекотний час року ми в Германії барилися, покірні — якими ми завжди були і завжди будемо — обов'язкам, пов'язаним з імперією, — [тоді ж] не знаю, яка сокровенна думка ваша божественна розрішила в слова безмовний порух душі та винесла на загал [погляди] Арістотеля та найвеличніших мужів, викладені в найскладніших реченнях — і яким дивом було, що серед небезпек війни, яка готувалася проти сарматів, певний смертний зміг здійснити таке занурення в думку, що [вистежили] з тих [роздумів] такі тонкі, такі славетні [ідеї], ніби струмки з найчистішого джерела. Але ж ви пам'ятаєте, і ми теж можемо пригадати, що при вас тоді було багато вельможних учених та ерудитів, серед яких були й деякі єпископи, славетні мудрістю та видатні красномовством. Утім, ми не побачили серед них жодного, хто б гідно розібрав те питання, бо деякі [питання], надто далекі від вжитку, в них раніше зовсім не викликали сумніву, а деякі [питання], обговорювані знов і знов, вони розв'язати не змогли. Тож ваша божественна обачність, поганивши невігластво, негідне священного палацу, наказала мені обговорити, як [питання] про «розумне» та «використовувати розум» у різний спосіб розглядається із різних позицій. Це, однак, довелося відкласти і через слабкість тілесну, і через справи серйозніші: нині здоров'я повернулося, а я займаюся публічними та приватними справами у власне цій італійській мандрівці, будучи — наскільки життя вистачить — вашим нерозлучним супутником, і, готовий до будь-якого послуху, я коротко описую те, що осмислив щодо того питання, щоб не вважала Італія, ніби священний палац заціпенів, і щоб не сама Греція проникала в імператорську філософію та римську могутність. Нашою, нашою є Римська імперія; дають мужів і багата плодами Італія, і багаті війнами Галлія та Германія, і навіть найсильніших королівств Скіфії нам не бракує. Ти, Цезарю, наш римський імператоре та Августе, породжений найкращою кров'ю греків, вивищуєшся над греками [своєю] імпе-

LIBELLUS DE RATIONALI ET RATIONE UTI*

Domno et glorioso ¹ Ottoni, Cæsari ² semper Augusto Romanorum imperatori, Gerbertus episcopus, debitæ servitutis obsequium.

Cum in Germania ferventioris anni tempore demoraremur, imperialibus adstricti ³ obsequiis, ut semper sumus semperque erimus, nescio quid arcani ⁴ divina mens vestra ⁵ secum tacite retractans motus animi in ⁶ verba resolvit, et quæ ab Aristotele ⁷ summisque viris erant ⁸ difficillimis descripta sententiis in medium protulit, ut mirum ⁹ foret inter bellorum discrimina, quæ contra Sarmatas parabantur, aliquem mortalium hos mentis recessus habere potuisse ¹⁰, a quibus tam subtilia, tam proeclara, velut quidam rivi a purissimo fonte, profluerent ¹¹. Meministis enim, et meminisse possumus, adfuisse tum multos nobiles ¹² scolasticos et eruditos, inter quos nonnulli aderant episcopi ¹³ sapientia præclari et eloquentia insignes. Eorum tamen vidimus neminem, qui earum quæstionum ullam digne explicuerit, quod quaedam nimis ¹⁴ ab usu remotæ nec dubitationem ante habuerint, et quaedam sæpe numero ventilatæ ¹⁵ dissolvi non potuerint. Vestra itaque ¹⁶ divina prudentia ignorantiam sacro palatio indignam ¹⁷ judicans, ea, quæ de rationali et ratione uti ¹⁸ diverso modo a diversis objectabantur, me discutere imperavit. Quod quidem tunc et languor corporis et graviora distulerunt negotia: nunc secunda valetudine reddita, inter rei publicæ ac privatæ curas in hoc ipso itinere Italico positus comesque individuus, quoad vita superfuerit, in omni obsequio futurus, quæ de hac quæstione concepì, breviter describo, ne sacrum palatium torpuisse putet Italia, et ne se solam jactet Græcia in imperiali philosophia et romana potentia ¹⁹. Nostrum, nostrum est Romanum imperium ²⁰; dant vires ferax frugum Italia, ferax militum Gallia et Germania, nec Scythæ ²¹ nobis ²² desunt fortissima regna. Noster es, Cæsar, Romanorum imperator et Auguste ²³, qui summo Græcorum sanguine ortus, Græcos imperio superas, Romanis hæreditario jure imperas, utrosque ingenio et eloquentia ²⁴ prævenis. Dicemus ergo in præsentia tanti judicis primum quædam scolasticorum præludia, vel potius sophistica; tunc philosophorum in his inventa persequemur; deinde finem propositæ quæstionis multiplex et spinosa ²⁵ complebit dialectica.

рією, володарюєш над римлянами за спадковим правом, і перевершуєш і тих, і тих талановитістю та красномовством. Тож оповімо в присутності такого судді спочатку певні ввідні думки вчених, а радше їхню софістику; тоді розберемо погляди філософів щодо цього [питання]; а відтак завершення запропонованого питання здійснить складна та терниста діалектика.

I. Питання, кажуть, у тім, що, за словами Порфирія, відмітна ознака²⁶ має предикуватися про споріднену з нею відмітну ознаку, як-от «використовувати розум» [предикуються] про «розумне», бо більші [види] завжди предикуються про менші, а менші про більші — ніколи; як-от «тварина», будучи більшою за «коня» або «людину», предикуються про «коня» та «людину». Чому тоді «використовувати розум» предикуються про «розумне» — видається ж, що «розумне» є більшим за «використовувати розум»? Бо ж усе, що використовує розум, є розумним; проте, видається, що не все розумне використовує розум, однак кажуть, що «розумне» є потенцією без акту, а «використовувати розум» є потенцією разом з актом. Справді, потенція з актом є більшою за саму лише потенцію. Тож кажуть, що «використовувати розум» справедливо предикуються про «розумне» як більше про менше.

II. Відповідають на це: оскільки те, що прямим шляхом сходить від найзагальніших до найконкретніших або крізь підпорядковані [проміжні] роди, або крізь відмітні ознаки — хоч субстанційні, хоч акцидентальні — є таким, що нижчі приймають в якості відчутних імена та визначення вищих, розширені до загальності; коли це відмітна ознака, розташована під одушевленим тілом, тоді вона приймає ім'я та визначення вищих, розширені до загальності; бо ж усяке спроможне до відчуття є одушевленим тілом і субстанцією, і всяка чеснота є звичкою та якістю. Якщо, таким чином, «розумне» стоїть під «використовувати розум», яким тоді чином воно прийме в якості свого предикату ім'я, розширене до загальності, а саме — «використовувати розум»? Бо ж не все, що є розумним, вважається таким, що використовує розум. Тож якщо «розумне» є лише потенцією, а «використовувати розум» є потенцією та актом, тоді «використовувати розум» предикуватиметься про «розумне». I, навпаки, якщо «розумне» не приймає як свій предикат ім'я, розширене до загальності, тобто «використовувати розум», [тоді] «використовувати розум» не предикуватиметься про «розумне»: [ці] два суперечитимуть [одне одному], [позаяк у такому разі термін буде] і предикуватися, і не предикуватися про той самий суб'єкт, чого не може бути.

I. Quæritur, inquiunt, quid sit quod ait Porphyrius differentiam velut ad cognatam²⁷ sibi differentiam prædicari, ut ratione uti ad rationale, cum majora semper²⁸ de minoribus prædicentur, minora de majoribus nunquam; ut *animal*, quoniam majus est equo et homine²⁹, prædicatur de equo et homine³⁰. Quomodo ergo ratione uti prædicatur³¹ de rationali, cum majus esse³² videatur rationale³³ quam ratione uti? Omne enim, quod ratione utitur, rationale³⁴ est; sed omne³⁵ rationale non videtur uti ratione, sed rationale, inquiunt, potestatis est sine actu, ratione uti potestatis cum actu. Plus vero est potestas³⁶ cum actu quam sola potestas. Jure ergo, inquiunt, prædicatur ratione uti de rationali, tanquam majus de minori³⁷.

II. Ad hoc respondetur: Quoniam³⁸ quæ a generalissimis ad specialissima recta linea descendunt vel per subalterna genera vel per differentias, sive sint ea in substantiis, sive in accidentibus collocata, talia sunt, ut inferiora universaliter prolata superiorum omnium nomina diffinitionesque recipiantur³⁹ ut sensibile cum sit differentia posita sub animato corpore universaliter prolatum⁴⁰ suscipit nomen et definitionem superiorum⁴¹; omne enim⁴² sensibile et animatum corpus et substantia est, et omnis virtus et habitus et qualitas est⁴³. Quod si eodem modo rationale⁴⁴ sub ratione uti positum sit, quomodo universaliter prolatum suscipiet nomen sui prædicati, id est⁴⁵ ratione uti? Non enim omne, quod rationale est, ratione uti putatur. Ergo si rationale tantum potestatis est, et ratione uti potestatis et actus, prædicabitur ratione uti de rationali. Et rursus, si rationale universaliter prolatum non suscipit nomen sui prædicati, id est ratione uti non prædicabitur ratione uti de rationali: eruntque duo contraria, prædicari et non prædicari, in eodem subjecto quod fieri non potest.

III. Визначимо ж, кажуть, іншу відмітну ознаку за акциденцією, і нехай акцидентальна відмітна ознака предикуються про споріднену з нею акцидентальну відмітну ознаку, як «ходити» про «ходяче». Це буде згідно з природою акциденції, адже спочатку акциденція вбачається в індивідах, а вже потім — у видах і родах, [як от,] скажімо, Цицерон ходить, оскільки він є ходячим, і, навпаки, оскільки Цицерон є людиною і ходить, і є ходячим, кажуть, що людина ходить і є ходячою; так само, тварина, позаяк вона ходить, є ходячою. З цього, кажуть, треба зрозуміти, що в таких [речах] не випадково проявляється закон причини та наслідку. Бо ж як кажуть, що причина передуює наслідку, як-от «оскільки побачив, полюбив», так і потенція з усією необхідністю має передувати акту. І, оскільки ці передуючі [речі] не лише є першими, але й, будучи знищеними, нищать із собою й наступні [речі], з необхідністю, коли прибрано потенцію, зникає й акт. Тож якщо Цицерон не є ходячим, тобто якщо він не має потенції ходити, [тоді й] зовсім не ходить, тобто не здійснює акт ходіння, який не є мислимим без [цієї] потенції. Тож якщо «використовувати розум» є актом з потенцією, а «розумне» — самою лише потенцією, [тоді, якщо] прибрано саму потенцію, чия природа є первинною, не зможе існувати й акт із потенцією. Отже, не предикуються про те, чия природа є первинною. За природою потенція є первинною, а акт — наступним: тож, «використовувати розум» предикуються про «розумне» не відповідно до потенції та акту.

IV. Однак у силу свого достоїнства, або досконалості чи потенції, «використовувати розум» є ширшим за «розумне». Цього, проте, не підтримує природа родів і видів: бо ж людина та віслук рівною мірою підпадають під [вид] тварини, і Бог разом із людиною рівною мірою причетні до відмітної ознаки «розумного». Тож кажуть, що «використовувати розум» предикуються про розумне не згідно з достоїнством, або потенцією чи досконалістю.

V. Я бачу багато [речей, які] можна, з протилежного боку, заперечити цими висловлюваннями чи спростуваннями. Ось чому [шляхом] софістики, тобто відстороненої прискіпливої суперечки, потрібно пояснити деякі [речі] стосовно природи потенції та акту, а також — у якому їхньому виді розглядати «розумне» та «використовувати розум», а також — про природу першості, чи відповідає вона предикаціям, і дещо стосовно природи предикацій, щоб у певному порядку, і ніби певною ниткою вивести обговорення на те, про що [стоїть] питання, тобто до предикації від «використовувати розум» [у стосунку] до «розумного».

III. *Constituamus autem* ⁴⁶, *inquiunt, alias differentias secundum accidens, prædiceturque accidentalis differentia velut ad cognatam sibi accidentalem differentiam, ut ambulare ad ambulabile* ⁴⁷. *Hoc autem fiat secundum* ⁴⁸ *accidentis naturam, ut, quoniam in individuis primum accidentia considerantur, post in speciebus et generibus, dicamus* ⁴⁹ *Ciceronem ambulare, quoniam ambulabilis est, et rursus, quia Cicero homo est et ambulat et ambulabilis est* ⁵⁰ *dicatur et* ⁵¹ *homo ambulare et ambulabilis et item animal, cum ambulet* ⁵², *ambulabile est. In quibus videndum est, inquiunt, ne forte ratio causæ et effecti* ⁵³ *in talibus* ⁵⁴ *esse videatur. Ut enim causa effectum præcedere dicitur, ut est quia vidit, amavit, sic potestas actum omni necessitate præcedit. Et quoniam* ⁵⁵ *hæc præcedentia non solum priora sunt* ⁵⁶, *sed etiam interempta interimunt secum posteriora, necesse est, potestate ablata, actum quoque auferri. Si enim Cicero non est ambulabilis, id est si ambulare non potest, omnino non ambulat, id est non actum ambulandi exercet, quem sine potestate non est intelligere. Quod si ratione uti actus* ⁵⁷ *cum potestate est, rationale autem sola potestas, sublata sola potestate, quæ natura prior est, actus cum potestate esse non potest. Non igitur de eo prædicabitur quod natura prius est. Est autem natura prius potestas, posterius actus: non igitur secundum potestatem et actum prædicabitur ratione uti de rationali.*

IV. *Sed merito, inquiunt, suæ dignitatis seu excellentia vel potentia numerosius* ⁵⁸ *est ratione uti quam rationale. At hoc natura* ⁵⁹ *generum et* ⁶⁰ *specierum, vel differentiarum non suscipit homo enim et asinus æque sub animali sunt, et Deus atque homo æqualiter participant rationali differentia. Non igitur, inquiunt, secundum dignitatem vel potentiam vel excellentiam prædicabitur* ⁶¹ *ratione uti de rationali.*

V. *His propositionibus sive objectionibus multa ex adverso posse objici* ⁶² *video. Quapropter sophistica, id est cavillatoria colluctatione* ⁶³ *remota, quædam de natura potestatis et actus explicanda sunt, et in qua eorum specie rationale et ratione uti versentur, de natura quoque prioris, utrum prædicationibus conveniat, et nonnulla de prædicationum natura, ut* ⁶⁴ *ordine et quasi quodam filo ad id, de quo quæstio est, id est ad prædicationem, quæ est de ratione uti ad rationale, dispulatio deducatur.*

VI. Утім, це я гадаю зробити [, користуючись] традицією древніх, головним чином — Арістотеля, деякими його коротко та ясно потрактованими словами та думками, які стосуються цієї справи. «Деякі, — каже він, — потенції є одноіменними (*aequivocae*)». Добре він сказав, «деякі», бо ж не кожна потенція є одноіменною: та, вид якої породжується з себе ж, є не одноіменною, а однозначною (*univoca*). А одноіменною є та потенція, яка предикуються про акт, і [разом із тим] — про ту потенцію, яка може перейти в акт. Бо ж вона не отримає визначення, спільного для [них] обох, але [натомість] те, що перебуває в акті, дає своїм видам і ім'я, і визначення. Про це Арістотель сказав так: «Зі сказаного очевидно: те, що є за необхідністю, є згідно з актом. Тому, якщо вічне є первинним, то і те, що є актуально, є первиннішим щодо потенції. І дещо є актуальним без потенції, як-от первинні субстанції. А інше — є актуальним із потенцією, воно за [свою] природою є первинним, а за часом наступним. Врешті, дещо зовсім не є актуальним, а лише потенційним»⁶⁵. Те, що є необхідним, каже він, є актуальним, тобто [йдеться про] те, чого не можна позбавитися, як-от небо та сонце [не можуть позбавитися] власного руху. Те, що є необхідним, є вічним, а те, що є вічним, передує своїм потенціям, які ще не стали актуальними. Тож акт, який є завжди, передує акту, який ще не є. Той же акт, який є завжди, не постає з потенції; оскільки, коли ця річ постала, вона вже має свою субстанцію. Тому в цих необхідних [речах], в яких акт є вічним, за необхідністю і [самі ці] речі є вічними, як-от те, що розуміють щодо сонця та неба — філософи вважають їх не лише вічними, а й божественними та безсмертними.

VII. Подібним чином, бувають не-необхідні акти, чий вид є двоїстим. Одні з них постають актуальними з потенції; інші ж мають акт у своїй субстанції. Отже, ті, що постають актуальними з потенції, є такого роду: позаяк Цицерон сидить, значить, перед тим, як сісти, він міг сидіти; інакше він би не сів, якби перед тим не мав потенції сидіння. Тож Цицерон сидить, тобто здійснює акт сидіння, оскільки акт походить із потенції. А інший акт, який не походить із потенції, але завжди існує разом з існуючою річчю, є такого роду: вогонь палас, [та проте,] існуванню самого вогню не передувала жодна потенція палання; та позаяк це було в його субстанції, палання не було відсутнім, тобто не був відсутнім акт палання, і це є для нього спільним із вищими та небесними субстанціями. Щоправда, відмінність [тут] у тому, що ці небесні [субстанції] є необхідного виду, і позаяк їхня субстанція є незнищеною, то

VI. Hoc autem majorum traditione potissimumque Aristotelis fieri iudico⁶⁶ quibusdam verbis ac sententiis ejus ad hanc rem pertinentibus breviter et⁶⁷ dilucide interpretatis. *Quaedam*, inquit, *potestates*⁶⁸ *aequivocae sunt*. Bene ait, *quaedam*⁶⁹, *quia non omnis potestas aequivoca est: quae enim ex se species profunditur*⁷⁰ *non aequivoca, sed univoca est. Ea autem potestas est*⁷¹ *aequivoca, quae praedicatur de actu, et de ea potestate, quae potest pervenire ad actum. Nullam enim diffinitionem recipiet, quae utriusque sit communis, sed ea, quae in actu*⁷² *est, et nomen et diffinitionem suis speciebus donat de qua ita ait*⁷³ *Aristoteles: Manifestum est ex his, quae dicta sunt, quoniam quod ex necessitate est secundum actum est. Quare, si priora sempiterna, et quae actu sunt potestate priora sunt. Et haec quidem sine potestate actu sunt, ut primae substantiae*⁷⁴. *Alia actu cum possibilitate quae natura priora sunt, tempore vero posteriora. Alia vero nunquam sunt actu, sed potestate sola. Quae necessaria sunt, inquit, in actu sunt, eo scilicet, quem relinquere nequeunt, ut caelum et sol proprium motum. Item quae necessaria sunt, sempiterna sunt, et quae sempiterna sunt*⁷⁵, *priora sunt his potestatibus, quae in actum nondum venerunt. Ergo actus, qui semper est, prior est eo actu qui nondum est. Actus enim qui semper est, ex potestate nondum venit; quia quando res illa fuit, ab ejus substantia non defuit. In quibus itaque necessariis, in quibus actus sempiternus est, ipsas quoque res sempiternas esse necesse est, ut in caelo et sole intelligitur, quae non solum sempiterna, sed divina et immortalia philosophi putaverunt.*

VII. Sunt item non necessarii actus⁷⁶ quorum species duplex est. Alia enim eorum ex potestate ad actum venerunt; alia⁷⁷ substantiam sui cum ipso actu sortita sunt sed quae ex potestate ad actum venerunt, hujusmodi sunt: ut quoniam⁷⁸ Cicero sedet, antequam sederet, potuit sedere; neque enim sedisset, si potestatem sedendi ante non habuisset. Sedet ergo Cicero, id est sedendi actum exercet, quia actus⁷⁹ ex potestate venit. Alter vero actus, qui a potestate non venit sed cum re subsistente semper subsistit, hujusmodi est ut quoniam ignis calet antequam ipse ignis esset nulla calendi potestas praecessit; sed quoniam⁸⁰ ejus substantia fuit, calere non destitit, id est actum calendi non deseruit, quod sibi cum supernis et caelestibus substantiis commune est. Distat vero quod illa superna in necessaria specie sunt, eorumque substantia cum sit incorruptibilis⁸¹, non solum actum nunquam deserunt⁸², sed etiam ipsa non perimuntur. Ignis vero, cum sit in

не лише вони ніколи не припиняють бути актуально, але й самі [вони] не руйнуються. Справді, вогонь, будучи не-необхідного виду, не втрачає акту, доки існує; проте, не будучи у необхідному виді, він втрачає акт одночасно з [втратою] субстанції. Бо ж необхідні [речі] завжди є за необхідністю, і ніколи не можуть не бути. А вогонь не існує за необхідністю, проте, допоки існує, зберігає акт палання за необхідністю. Тож правильно сказано Аристотелем: «те, що є за необхідністю, є згідно з актом». Згідно з необхідністю, звісно ж, є всі вищі небесні [речі], що існують, ніколи не будучи підвладними нищенню та ніколи не втрачаючи свій акт. «Тому, — каже, — якщо перше є вічним, тоді те, що є актуально, є первинним щодо потенції». Істинність своїх суджень він отримав із природи речей. Бо ж усе, що є, є або простим, або складеним, і видається, що прості [речі] передують складеним. Серед божественних і небесних [речей] ніщо не є складеним, але все є простим. Натомість, кожна складена [річ] є за необхідністю такою, що вона розпадається на ті речі, з яких є складеною. Проте божественні й небесні субстанції, а також елементи всіх речей, не розпадаються, оскільки вони є простими та не складеними. Ті ж [речі], що з'єднані з перших елементів, розпадаються на них. Відповідно, первинними є вічні [речі], які є початками всіх інших [речей], [тих,] що не є вічними. Проте ті, що є вічними, ні не постають, ні не є [без нього]: тому акт передуює потенції.

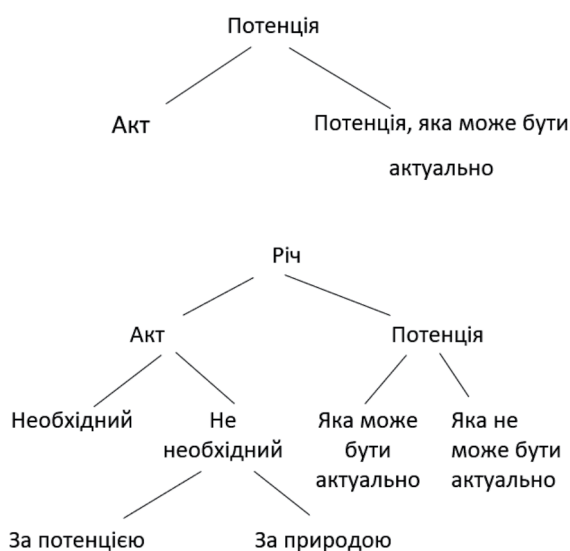
VIII. Знову ж таки, Аристотель, бажаючи, щоб акт було встановлено як рід згідно з природою передуючих речей, шляхом поділу визначає відмітну ознаку та її вид так: «І дещо є актуальним без потенції, як-от первинні субстанції. А інше — є актуальним із потенцією, воно за [своєю] природою є первинним, а за часом наступним». Одні з речей, [як він] каже, є актуальними без потенції; інші — актуальними з потенцією, і ті, що є актуальними без потенції, — це первинні субстанції; ті названі первинними, оскільки вони є початками речей, хоча, не маючи потенції, звичайно ж, вони можуть бути і такими, і такими. Бо ж небо та сонце не можуть не рухатися, і вогонь — не палати, і вода — не бути мокрою. Але те, що є актуальним із потенцією, походить із руху душі, як-от коли [я] сідаю, то досягаю цього акту рухом душі, і цьому акту передуює потенція сидіння: бо ж не сидів би я, якби перед тим не мав потенції сидіння. І хоча ця потенція передуює акту за часом, та, однак, акт із потенцією, за словами Аристотеля, передуює самій лише потенції: «Те, — каже, — що є актуальним із потенцією, за [своєю] природою є первинним,

specie non necessaria, actum quidem, quousque subsistit, non deserit; sed quia in necessaria⁸³ specie non est, actum simul cum substantia perdit. Quæ enim⁸⁴ necessaria semper ex necessitate sunt nec unquam non esse possunt. Ignis vero ex necessitate quidem non est, sed actum calendi ex necessitate habet, quousque est. Recte ergo dictum est ab Aristotele: *Quoniam*⁸⁵ *quod ex necessitate est secundum actum est. Secundum necessitatem quippe*⁸⁶ *omnia superna cœlestia*⁸⁷, *quæ sunt et subsistunt nunquam interimenda suumque actum nunquam relictura. Quare, inquit, si priora sempiterna et quæ actu sunt potestate priora sunt. Ex*⁸⁸ *natura rerum veritatem colligit propositionum. Quia enim omne quod est aut simplex*⁸⁹ *aut compositum est, manifestum est prius esse simplicia quam composita. In divinis autem et supernis nihil compositum est, sed sunt omnia simplicia. Alioquin omne compositum necesse est ut in ea omne*⁹⁰ *resolvatur, unde compositum est. Non resolvuntur autem divinæ cœlestesque substantiæ rerumque omnium elementa, quia simplicia sunt et incomposita. Quæ autem ex primis conjuncta sunt elementis, in eadem rursus resolvuntur. Priora sunt igitur sempiterna, quæ aliorum omnium principium sunt, his, quæ sempiterna non sunt. Sed quæ sempiterna sunt, sine actu nec fuerunt nec sunt: prior est igitur actus potestate.*

VIII. Rursus Aristoteles actum⁹¹ velut genus constare⁹² volens ex natura rerum præjacentium, partitione facta, differentias ac species ejus ita⁹³ determinat: *et hæc quidem sine potestate actu sunt, ut primæ substantiæ. Alia vero sunt actu cum potestate, quæ natura priora sunt, tempore vero posteriora. Rerum*⁹⁴, *inquit, alia sunt actu sine potestate alia actu cum potestate, et actu quidem sine potestate, ut primæ substantiæ; quæ ideo primæ dicuntur, quia rerum principia sint, sine potestate autem ea scilicet quæ*⁹⁵ *utrumlibet potest. Cœlum enim et sol non possunt non moveri, et ignis non calere et aqua non humida esse. Illa vero quæ actu sunt cum potestate ex motu animi descendunt, ut cum sedeo, motu animi ad hunc actum accessi, quem actum potestas sedendi præcessit: non enim sedissem, nisi prius sedendi potestas mihi fuisset. Et cum hæc potestas tempore præcedat actum, actus tamen cum potestate ab Aristotele prius esse dicitur quam sola potestas: quæ actu inquit, sunt cum potestate, natura priora sunt, tempore vero posteriora, hoc ideo fit, quia potestas, cum sit initium actus, imperfectum quoddam est, perfecta autem imperfectis priora sunt, et quia*⁹⁶ *generositate suæ naturæ*

а за часом наступним», і це тому, що потенція, будучи початком акту, є дечим недосконалим, а досконалі [речі] передують недосконалим — і оскільки вони переважають шляхетністю своєї природи, і оскільки [вони] є рівними як благість і як здатність. Але рівні [речі] передують нерівним, бо ж усяка нерівність походить від рівності. Тому акт, у якому потенція є здійсненою та досконалою, передуює потенції, яка до акту є неповною та недосконалою: тож, хоча й передуючи за часом, сама [потенція], маючи менше, за природою впливає з досконалого.

IX. «Дещо ж, — каже, — зовсім не є актуальним, але лише потенційним». Справді, число є потенційно нескінченним; та коли ти висловлюєш якийсь із них, воно є скінченим актуально. Те саме справджується і стосовно часу. Потенційно час є нескінченним: але коли ти висловлюєш «день», «місяць», «рік» чи щось інше [такого роду], актуально [час] є скінченим. Тому все це має бути описано, і на запропонованому очам малюнку все наведене вище стає ясним.

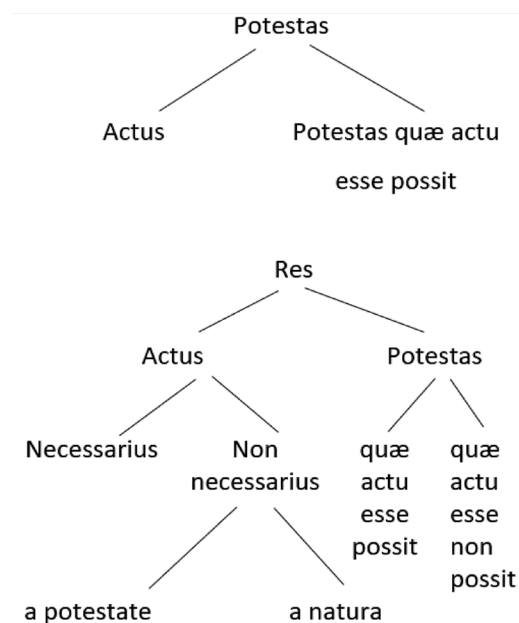
На цьому першому зображенні не наведено нічого, окрім акту та одноіменності потенції; бо ж вони причетні до [того самого] лише за ім'ям.

X. А щодо потенції показано тут те, чому її називають потенцією. Справді, акт називають потенцією, оскільки те, що є, може бути. Інше ж зображення містить поділ роду. Бо ж акт — це рід. Він має два види, необхідний і не необхідний. І щодо необхідного [акту] сказано, що він знаходиться у небесних субстанціях, завжди зберігаючись у їхній цілісності. Натомість не необхідний [акт] утворює з себе два види: ті [речі], що перейшли від потенції до акту, і ті [речі], що прориваються в акт не від потенції, а від вродже-

præcellunt, et quia ut bonitas, ut virtus æqualia sunt. Est autem prius æquale quam inæquale: omnis enim inæqualitas ab æqualitate descendit. Ergo actus, in quo potestas consummata et perfecta est, prius est quam potestas, quæ ante actum curta et imperfecta est: quæ quamvis tempore præcesserit, natura tamen velut minus habens a perfecto defluxit.

IX. *Alia vero, inquit, nunquam sunt actu, sed potestate solum.* Numerus namque potestate infinitus est; sed cum dixeris quemlibet, actu finitus est. Et de tempore eadem ratio est. Tempus enim potestate infinitum est: sed cum dixeris diem, mensem, annum, vel aliud quolibet, actu finitum est. *Facienda*⁹⁷ est igitur horum omnium descriptio, ut et figura oculis subjecta, melius prædicta clarescant.

98

In hac prima descriptione nihil aliud quam actus et potestatis æquivocatio demonstratur; solo enim nomine participant.

X. Et de potestate quidem manifestum est quia potestas dicitur. Actus vero ideo potestas nominatur, quia quod est, esse potest. Altera vero⁹⁹ descriptio divisionem generis continet. Est autem¹⁰⁰ actus genus. Hujus species sunt duæ, necessaria, et non necessaria. Et de necessario quidem dictum est quod in supernis substantiis, semperque in sua integritate manentibus inveniatur. Non necessarium vero duas ex¹⁰¹ se species fundit: alteram¹⁰², quæ a potestate ad actum pervenerit; alteram quæ non a potestate, sed a subsistendi natura nata¹⁰³ in actum proruperit.

ної природи [, яка лежить в основі] існування. Якщо ж ми зволімо наведену вище формулу завершити тим видом, який ніколи не є актом, а лише потенцією, тоді можна здійснити такий поділ: «деякі з речей є в акті, деякі — в потенції» — і акт [тут] позначає те, що поставлено на місце роду. А потенцію, своєю чергою, поділимо на таку, що може бути актуально, і таку, що ніколи не може бути актуально. Коли їх так розташовано, треба спитати, якою ж є потенція відмітної ознаки «розумного»: чи такою, що ніколи не може досягти актуальності, чи такою, якій удається досягти актуальності, чи ж акт тут разом із потенцією, яку подано в іншій відмітній ознаці, у «використовувати розум», якій потенція передує, або ж до якої потенція мала б доєднуватися. Бо ж одна справа — порядок потенції, яка йде за актом, а інша — [тієї, що] передує; настільки відмінними є ці потенції за властивостями своїх природ, що там, де є одна, іншої бути не може. Тож у речах мінливих є потенція, яку називають то такою, що передує акту, то такою, що слідує за ним; бо ж із того, що Цицерон ходить, слідує його ходіння, але не з необхідності; бо ж він може і не ходити. Але в небесних сутностях та у простих елементах речей не знайти таку потенцію, яка могла би бути чи не бути, або ж такою, що передує акту. Натомість, у їхньому акті присутня потенція нерухома та закріплена, і через це необхідна, яка може бути [лише] одним [чином], а не так чи інакше. Адже позаяк сонце рухається, очевидно, що воно може рухатися, і необхідним чином не може не рухатися. І, оскільки різним родам речей, тобто мінливим і незмінним, ми приписуємо різні потенції, слід виявити, де саме належить розмішувати відмітні ознаки «розумного» та «використовувати розум».

XI. А відмітну ознаку «розумного» я бачу у вічних та необхідних [речах], субстанція яких ніколи не може не бути. Звісно ж, субстанційні відмітні ознаки, так само як і види та роди, завжди є. Одні [з них] є певними формами речей або, так би мовити, формами форм, інші є актами, ще інші — певними потенціями. Тому «розумне», оскільки воно є в інтелігібельних [речах], підпадає під необхідний вид акту — там, де немає тієї потенції, яка може бути чи не бути, але є та, яка є закріпленою, нерухомою та необхідною. Проте позаяк ці інтелігібельні [речі], долучаючись до знищених [речей], змінюються від дотику тіл, то всі ці [речі] знову переходять до своєї потенції, яка може дійти до акту. Адже «розумне», або, якщо сказати загальніше, — роди, види, відмітні ознаки, властиві ознаки та акциденції, інакше

Si vero eam speciem, quæ nunquam est actu, sed sola potestate, in superiori formula concludere velimus, ut ita partiamur¹⁰⁴ licebit: *rerum alia sunt actu, alia potestate*, actum significantes eum qui loco generis positus est. Potestatem vero rursus dividamus in eam quæ¹⁰⁵ actu esse possit, et in eam, quæ nunquam actu esse possit. His ita positis, quærendum est quænam sit potestas rationalis differentia, utrum ea, quæ nunquam in actum venire possit, an ea, quam in actum venire contingat, quive actus cum potestate, qui in altera differentia, quæ est ratione uti, proponatur, isne, quem potestas præcedat, an is, quem potestas comitetur. Longe enim alia¹⁰⁶ est ratio potestatis consequentis¹⁰⁷ actum, et alia præcedentis; tantumque hæc¹⁰⁸ potestates proprietate suæ¹⁰⁹ naturæ disjunctæ sunt, ut, ubi fuerit una, non possit esse altera. Ergo¹¹⁰ est in rebus mutabilibus potestas, quæ vocatur utrumlibet actum¹¹¹ præcedens et subsequens; ut quoniam Cicero ambulat, consequitur eum ambulare, sed¹¹² non ex necessitate; potest enim et non ambulare. In rebus vero¹¹³ supernis et simplicibus rerum elementis nulla potestas reperitur, quæ possit utrumlibet, nec ea, quæ præcedat actum. Inest autem eorum actui¹¹⁴ potestas immobilis et fixa, ac per hoc necessaria, quæ unum¹¹⁵ possit¹¹⁶ non utrumlibet. Quia enim sol movetur, eum moveri posse manifestum est, et non moveri non posse necesse est. Et quoniam¹¹⁷ diversis rerum generibus, id est mutabilibus et immutabilibus, diversas potestates attribuimus, quærendum est ubi differentia¹¹⁸ rationalis et rationale uti collocari valeant¹¹⁹.

XI. Video autem rationalem differentiam in sempiternis ac necessariis esse, et quorum substantia nunquam esse desinat¹²⁰. Substantiales quippe¹²¹ differentia, itemque species et genera semper sunt. Alia sunt¹²² quidem rerum formæ vel, ut ita dixerim, formæ formarum; alia sunt¹²³ actus; alia sunt quædam potestates. Est igitur rationale, dum est¹²⁴ in intelligibilibus¹²⁵, sub necessaria specie actus, ubi non est ea potestas, quæ possit utrumlibet, sed ea, quæ sit fixa, immobilis et necessaria. Sed quoniam¹²⁶ hæc intelligibilia¹²⁷, dum se corruptibilibus applicant, tactu¹²⁸ corporum variantur, transeunt hæc omnia rursus ad eam potestatem, quæ possit¹²⁹ pervenire ad actum. Aliter enim rationale, vel, ut¹³⁰ universalius dicamus, aliter genera et species, differentia, propria et accidentia in intellectibilibus considerantur¹³¹, aliter in intelligibilibus, aliter in

осмисляються в [речах] інтелектуальних, інакше — в інтелігібельних, і ще інакше — в природних. У [речах] інтелектуальних вони є формами речей. У [речах] інтелігібельних одні є насправді переживаннями, а інші — актами. Бо ж ті, що відбуваються в душі, коли відчуваються, є переживаннями душі, оскільки кожне відчуття є переживанням душі. Натомість якщо вони досягають [рівня] знання через точне та досконале навчання, тоді вони є актами душі, бо кожне знання є актом душі. Тож «розумне» розглядається інакше у вічному виді людини, чи серед інтелектуальних, чи інтелігібельних [речей], а інакше — серед природних [речей]. Там форми чи акти є вічними, тут — потенція, що може досягти акту. Тож оскільки Цицерон є людиною, а людина зветься розумною, то Цицерон є розумним і може використовувати розум, тобто здійснювати акт, який постає з потенції, яка може [досягати акту] чи ні — бо ж Цицерон може використовувати розум, а може й не використовувати. Тож оскільки відмітна ознака «розумного» є субстанційно присутньою в Цицероні чи людині, а «використовувати розум» — акцидентально, ось тому «використовувати розум» предикуються про «розумне», як акциденція про суб'єкт, бо те, що є присутнім та відсутнім без знищення суб'єкта, є акциденцією. А ми бачимо, що «використовувати розум» є відсутнім у людині, Платоні та розумних [речах] без знищення суб'єкта, — тому «використовувати розум» є акциденцією. Більше того: «використовувати розум» — це [щось] робити; бо ж той, хто використовує розум, щось робить, тобто здійснює певний акт розумування. А «робити» — це один із найзагальніших родів акциденцій. Тому «використовувати розум» є акциденцією.

XII. Але акциденції розумного узагальнено так: те, що є розумним, може використовувати розум; те ж, що може використовувати розум, використовує розум; тому «використовувати розум» є акциденцією «розумного», і предикуються «використовувати розум» про «розумне», як про споріднену з собою відмітну ознаку. Тож завдяки [нашій] відмітній ознаці «розумного» ми стоїмо осторонь тих тварин, які не можуть розумувати, і, через те, що ми використовуємо розум, ми відрізняємося від тих, які не можуть [його] використовувати. Так людина завжди є розумною, але не завжди використовує розум. Тому «використовувати розум» не є субстанційною відмітною ознакою.

XIII. Але можуть спитати, що ж таке саме це «використовувати розум», та як ця відмітна ознака є спорідненою з відмітною ознакою «ро-

naturalibus. In intellectibilibus quippe ¹³² rerum formæ sunt. In intelligibilibus alia sunt quidem passionibus, alia sunt actus. Nam quæ ¹³³ in anima versantur, dum intelliguntur, animæ passionibus sunt, quia omnis intellectus animæ passio est. Dum vero accurato perfectoque studio ad scientiam veniunt, actus animæ sunt, quia omnis scientia actus animæ est. Rationale ergo aliter in sempiterna ¹³⁴ specie hominis consideratur, sive in intellectibilibus sive in intelligibilibus, aliter in naturalibus. Ibi formæ vel actus sempiterni sunt, hic potestas, quæ ad actum pervenire possit; ut quoniam Cicero homo est, homo vero rationalis dicitur, Cicero rationalis, quod ratione uti possit, id est eum actum exercere, qui ¹³⁵ venit a potestate, quæ potest ¹³⁶ utrumlibet; potest enim Cicero uti ratione et potest non uti. Ergo quia rationalis differentia substantialiter inest Ciceroni vel homini, ratione autem uti accidentaliter, merito ratione uti dicitur prædicari de rationali, tanquam accidens de subjecto: quod enim adest et abest præter subjecti corruptionem, accidens est. Ratione autem uti ab homine vel a ¹³⁷ Platone et ¹³⁸ rationalibus sine subjecti corruptione abesse videmus: accidens igitur est ratione uti. Amplius: ratione uti facere est; qui enim ratione utitur, aliquid agit, id est quendam actum ratiocinandi exercet. Facere autem unum ex generalissimis generibus accidentium est. Igitur uti ratione accidens est.

XII. Sed quod rationali accidit ita colligitur: quod rationale est, ratione uti potest; quod autem ratione uti potest, ratione utitur; ergo ratione uti rationali accidit, prædicaturque ratione ¹³⁹ uti de rationali, velut ad cognatam sibi differentiam. Ut enim rationali differentia a ceteris animalibus, quæ rationalia non sunt, distamus, ita eo quod ¹⁴⁰ ratione utimur, a ceteris, quæ uti non possunt, differimus. Item homo semper rationalis est, non autem semper utitur ratione. Non est igitur ratione uti substantialis differentia.

XIII. Sed forte quæritur quid sit hoc ipsum, ratione uti et quo ¹⁴¹ hæc differentia sit cognata differentie rationali. *Quid est*, inquit Boetius, *uti ratione*,

зумного». «Чим є, — каже Боецій, — “використовувати розум”, якщо не [тим самим, що й] “використовувати судження”? Бо ж усе є спільним для нас із іншими тваринами; лише на підставі розуму ми відрізняємося». Тож якщо лише судження відділяє нас від інших тварин, чого ж тоді сумніватися, що «використовувати розум» — це те саме, що «використовувати судження»? Як-от якби [хтось] мав забрати якусь із речей і забрав би людський розум: позбавлена людського розуму, не збереглася би й сама людськість. Тож якщо, згідно з Боецієм, ми відрізняємося від інших тварин використанням розуму, так само як на підставі відмітної ознаки «розумного», тоді справедливо, що «використовувати розум» предикуюється до розумного як до спорідненої собі відмітної ознаки, і як акцидент про суб'єкт, без якого він не міг би бути. Бо ж якщо прибрати суб'єкт, тобто «розумне», тоді не буде нікого, хто використовує розум. А якщо прибрати акцидент, тобто «використовувати розум», цим не буде прибрано суб'єкт, тобто «розумне». Бо ж може бути людина, яка є розумною навіть і коли спить, тобто не використовує розум.

XIV. Але кажуть: те, що предикуюється, має бути більшим за суб'єкт, або рівним йому, і не може бути так, що воно є меншим. Видається, втім, що «використовувати розум» є меншим за «розумне»: бо ж «розумне» охоплює весь людський вид і Бога, а от «використовувати розум» — не всіх, а лише тих, хто здійснює акт розумування. Яким же чином менше предикуюється про більше? Це місце спонукає трохи сказати про природу предикації. Бо ж дехто може побачити цю непевність і в інших предикаціях: як-от у твердженнях «людина є філософом» — «людина» є суб'єктом, а «філософ» — предикатом, але видається, що предикат неможливо [тут] прирівняти до суб'єкта, натомість він є меншим відносно більшого, бо ж не всі люди є філософами. Але у такий спосіб обсяг предикації не сприймається правильно. Адже має місце або предикація субстанції про субстанцію, як-от «людина є твариною»; або акциденції про акциденцію, як-от «діалектика є наукою»; або ж акциденції про субстанцію, як-от «людина є білою». Подібним чином, позаяк акциденція завжди є в суб'єкті, а суб'єкт завжди є або загальним, або окремим, то так само і акциденція, згідно з природою суб'єкта, буде або загальною, або окремою. Наприклад «наука», хоча [вона і] є загальною акциденцією (адже предикуюється про багато [речей]), коли [вона] є у Платоні, то є окремою та індивідуальною, як і сам Платон. Коли ж [предикат] застосовується щодо людини,

nisi uti judicatione? Omne ¹⁴² *enim commune nobis est* ¹⁴³ *cum ceteris animantibus; sola ratione disjungimur. Quod si sola etiam judicatione inter nos et cetera animalia est distantia, cur dubitemus ratione uti, hoc esse, quod est uti judicatione? Quam* ¹⁴⁴ *si quis ex rebus tollat, rationem hominis sustulerit: hominis ratione sublata, nec ipsa quoque* ¹⁴⁵ *humanitas permanebit. Si igitur secundum Boetium ratione uti a ceteris animalibus differimus, sicut differentia rationali, juste ratione uti ad rationale velut ad cognatam sibi differentiam prædicatur, et velut accidens de subjecto sine quo esse non possit. Si enim tollas subjectum, id est rationale, nemo erit, qui utatur ratione. Quod si accidens tollas, id est uti ratione, non idcirco subjectum, id est rationale, sustulisti. Potest enim homo esse, qui etiam dormiens rationalis* ¹⁴⁶ *est, sed non utitur ratione.*

XIV. Sed qui ¹⁴⁷ *prædicatur, inquit, terminus major aut æquus debet esse subjecto: ut vero minor sit, esse non potest. Videtur autem ratione uti minus esse rationali* ¹⁴⁸: *rationalis namque totam speciem hominis vel Dei comprehendit, ratione autem uti non omnes* ¹⁴⁹, *sed eos tantum, qui rationis actum exercent. Quomodo* ¹⁵⁰ *ergo minus de majori prædicabitur? locus hic admonet ut de natura prædicationis pauca dicantur. Potest enim videri nonnullis hæc dubietas et in aliis prædicationibus: ut cum* ¹⁵¹ *dici-mus: homo philosophus est, homo subjectus terminus est, prædicatus* ¹⁵² *philosophus; non videtur posse æquari, prædicatus terminus* ¹⁵³ *subjecto, sed multo minor est* ¹⁵⁴; *non enim omnes homines philosophi sunt. Sed hoc modo vis prædicationis non recte accipitur. Fit enim prædicationis de substantia, ut: homo animal est; aut accidentis de accidenti, ut dialectica scientia est; aut accidentis de substantia, ut homo albus est. Item accidens cum semper sit in subjecto, subjectum autem semper sit universale aut particulare, accidens quoque secundum subjecti naturam aut erit universale aut particulare, ut scientia, cum sit universale accidens (de multis enim prædicatur), cum est in Platone, particularis est et individua, sicut ipse Plato; cum autem proponitur esse in homine, in re scilicet universali, intelligitur et ipsa universalis, ut homo sciens est* ¹⁵⁵. Rursus quoniam accidentia principaliter in individuis considerantur, id est ¹⁵⁶ *in primis substantiis (idcirco enim ipsa individua primæ substantiæ dicuntur, sive quod ipsorum accidentium susceptiva*

тобто речі загальної, він і сам розуміється загально, як-от «людина є вченою». Окрім того, оскільки акциденції в першу чергу беруться до уваги в індивідах, тобто в перших субстанціях (через що самі індивіди звуться першими субстанціями, чи тому що [вони] можуть приймати ці акциденції, чи тому що [вони] першими пізнаються), їхнє сприйняття у других субстанціях відбуватиметься згідно з природою перших субстанцій. Як-от, [наприклад] позаяк у Сократі є лисина, Сократ називатиметься лисим, але оскільки Сократ є людиною, твариною та субстанцією, Сократ також називатиметься і людиною лисою, і твариною лисою, і субстанцією лисою.

XV. Нехай ніхто не вважає, ніби я хочу показати, що предикація менших [речей] зводиться до більших, бо ж більше завжди предикуються про менше, а менше про більше — ніколи. Одна справа — предикація загального про видове, і так само — видового про індивідуальне, чи за категорією субстанції, чи за категоріями акциденцій, згідно з природою кожної, і зовсім інша справа — відносити природу акциденцій до властивості субстанції. Справді, в такому разі [має місце] осмислення [того], яка субстанція предикуються про яку субстанцію, і яка акциденція — про яку акциденцію: ось, яким чином акциденція відноситься до субстанції, і ось, де вона сприймається первинним чином, як тут було сказано про лисину Сократа. Адже з того, що Сократ є лисим, і він також є людиною, і Сократ є лисою людиною, не впливає, що кожна людина є лисою. Це буде яснішим з поділу висловлювань таким чином: одні висловлювання є загальними, як-от «кожна людина є твариною»; інші — частковими, як-от «певна людина є твариною», а ще інші — невизначеними, як-от «людина є твариною». Тож якби загальність сама по собі мала значення у термінах висловлювань, то додавати означення, які виражають загальність, не було б необхідним. Справді, [термін] «людина», будучи загальним із додатковим означенням [обсягу], виражається у висловленні або загально, або частково. Означення ж є [такими]: «кожний», «жоден», «певний». Тож позаяк «людина» є загальним [терміном], коли ти кажеш «людина є філософом» без жодного додаткового означення, то жодна необхідність не змушує розуміти [це як] «кожна людина є філософом». Бо ж позаяк Сократ є філософом і, разом з тим, є людиною, буде істинним сказати «людина є філософом». Тож невизначені висловлювання, які мають загальний суб'єкт, мають обсяг часткових висловлювань. Тому коли я кажу «людина є філософом», це — те саме, як я сказав би «певна людина є філософом». І позаяк відмітна ознака «розумного»,

sunt, sive quod¹⁵⁷ prima ad notitiam veniunt)¹⁵⁸, erit eorum intellectus in secundis substantiis secundum naturam primarum substantiarum ut quoniam calvities in Socrate est, dicetur Socrates calvus; et quia Socrates homo est et animal et substantia, dicetur quoque Socrates et homo calvus et animal calvum et substantia calva.

XV. Nec putet me aliquis hoc velle significare, ut minorum prædicatio redundet ad majora, cum majora semper de minoribus prædicentur, minora de majoribus nunquam. Aliud est generalia de specialibus prædicare, itemque specialia de individuis sive in substantiæ prædicamento¹⁵⁹ sive¹⁶⁰ in accidentium prædicamentis secundum uniuscujusque naturam, longeque aliud naturam accidentium ad substantiæ referre proprietatem. Ibi¹⁶¹ quippe consideratio est quæ substantia de qua substantia, et quod accidens de quo accidente prædicetur, hic quomodo se habeat accidens ad substantiam, et in qua primum reperiatur, ut de Socratis calvitie hic dictum est. Neque enim quia, Socrates cum sit calvus, idemque cum sit homo, est Socrates homo calvus, ideo omnis homo calvus est. Quod ex propositionum¹⁶² partitione manifestius erit hoc modo: propositionum aliæ sunt universales, ut *omnis homo animal est*; aliæ sunt¹⁶³ particulares, ut *quidam*¹⁶⁴ *homo animal est*; aliæ indefinitæ ut *homo animal est*. Si ergo universalitas per se ipsam in propositionum terminis valeret, determinationes universale determinantes additæ non fuissent. Cum enim universale sit *homo* determinatione apposita exprimitur utrum universaliter, an particulariter in propositione prolatum sit. Determinationes autem sunt *omnis*, *nullus*, *quidam*. Cum ergo universale sit *homo*, nulla determinatione adhibita cum de eo dixeris *homo philosophus est*, nulla necessitas cogit intelligi omnem hominem philosophum esse. Cum enim Socrates philosophus sit, idemque sit homo, verum erit, cum dixeris *homo philosophus est*. Ergo indefinitæ propositiones, quæ universale subjectum habent, vim continent particularium propositionum. Cum enim dico *homo philosophus est*, tale est ac si proponam *quidam homo philosophus est*. Et quoniam rationalis differentia cum de ea uti ratione prædicatur, universale subjectum sit, erit de ea indefinita propositio vim particularis continens ea, quæ dicit¹⁶⁵ *quia rationale est, utitur ratione*. Quæ¹⁶⁶ propositio talis est ac si dicatur *quoddam rationale*

коли про неї предикуються «використовувати розум», є загальним суб'єктом, про неї все ж буде невизначене висловлювання, що містить частковий обсяг, і яке є таким: «оскільки [дещо] є розумним, [воно] використовує розум». Це висловлювання є таким самим, як якби було сказано «дехто розумний використовує розум». Той же, хто скаже «кожний, хто є розумним, використовує розум», робить загальне твердження про загальну річ, і твердження це є хибним, а його заперечення, тобто «жодне розумне не використовує розум», виявляється аналогічно хибним.

XVI. Більше того — в тому, що субстанційно предикуються згідно з загальними твердженням та запереченням, одне завжди є істинним, а інше хибним. Наприклад, якщо твердження є істинним, заперечення виявляється хибним, а якщо твердження є хибним, заперечення виявляється істинним, як-от «кожна людина є твариною» [є істинним, тоді як], «жодна людина не є твариною» [є хибним]; «кожна людина є каменем» [є хибним, тоді як] «жодна людина не є каменем» [є істинним]. Якщо ж предикація загальним чином здійснюватиметься згідно з акциденцією, обидва за необхідністю мають виявитися хибними, як-от «кожна людина є філософом», і «жодна людина не є філософом». Тому, позаяк «використовувати розум», як загальний предикат «розумного», робить обидва висловлювання, тобто і твердження, і заперечення, хибними, то воно предикуються про «розумне» не субстанційно, а акцидентально. Тож хибить той, хто каже: «кожний, хто є розумним, використовує розум», адже той, хто спить, є розумним і не використовує розум; і, навпаки, «жоден розумний не використовує розум» [є хибним], бо ж багато [розумних] використовують розум. Тому «використовувати розум» предикуються про «розумне» не субстанційно, а акцидентально, так само як акцидентальна відмітна ознака — про субстанційну відмітну ознаку. Адже як здатність до розумування не відмежовує нас від тварин, які не здатні до розумування, так само і «використання розуму» відрізняє нас від тих тварин, які не використовують розум. Тому «використовувати розум» предикуюватиметься про «розумне» згідно з природою невизначених предикацій, які містять обсяг часткових [висловлювань], а не згідно з властивістю означень, які показують кількість терміна-суб'єкта. І так само «розумне», [як] суб'єкт, розширений до загальності, не прийме ім'я та визначення предикату, [бо] так не має бути, окрім як у субстанційних предикаціях. А субстанційними предикаціями я називаю ті, що постають від найзагальніших родів аж до

utitur ratione. Qui enim dicit omne quod rationale est, utitur ratione, rem universalem universaliter enuntiavit, et est affirmatio falsa, cujus negatio, id est nullum rationale ratione utitur, similiter falsa reperitur ¹⁶⁷.

XVI. Amplius in his quæ substantialiter prædicantur secundum universalem affirmationem et negationem, altera eorum semper vera est, altera falsa: ut, si affirmatio vera sit, negatio inveniatur falsa; et affirmatio si falsa, negatio inveniatur vera: *ut omnis homo animal est, nullus homo animal est; omnis homo lapis est, nullus homo lapis est. Si autem secundum accidens prædicatio universaliter fiat, utrasque simul falsas inveniri necesse est, ut omnis homo philosophus est, nullus homo philosophus est. Ergo ratione uti, quoniam universaliter prædicatum de rationali utrasque enuntiationes, id est affirmationem et negationem falsas* ¹⁶⁸ *efficit, non substantialiter, sed accidentaliter prædicabitur de rationali. Falsus est enim, qui dicit omne quod rationale est ratione utitur; cum is, qui dormit rationalis sit, et ratione non utatur* ¹⁶⁹; *et rursus quod* ¹⁷⁰, *nullum rationale ratione ulitur, cum multi ratione utantur. Ergo ratione uti prædicabitur de rationali non substantialiter, sed accidentaliter, tanquam differentia accidentaliter de substantiali differentia. Sicut enim rationabilitas a ceteris nos separat animalibus, quæ rationabilia non sunt, ita etiam ratione uti nos differre facit ab his animalibus, quæ ratione non utuntur. Prædicabitur itaque* ¹⁷¹ *ratione uti, de rationali secundum infinitarum* ¹⁷² *naturam prædicationum, quæ vim continent* ¹⁷³ *particularium, non secundum proprietatem determinationum, quæ subjecti termini* ¹⁷⁴ *quantitatem demonstrant* ¹⁷⁵. *Neque subjectum rationale universaliter prolatum suscipiet nomen et diffinitionem prædicati, quod non fit, nisi in substantialibus prædicationibus. Substantiales autem prædicationes voco, que fiunt a generalissimis generibus usque ad specialissimas species sive individua, sive in substantiis fiant, sive in* ¹⁷⁶ *accidentibus ut quoniam* ¹⁷⁷ *animal rationale, mortale hominis definitio* ¹⁷⁸ *est; animal rationale, mortale de homine prædicabitur. Omnis enim diffinitio de ea re prædicatur* ¹⁷⁹, *quam diffinit. Et cum dico Dialectica est bene disputandi scientia, hanc diffinitionem* ¹⁸⁰ *de dialectica prædico. Et est utraque prædicatio substantialis sicut utraque diffinitio;*

найконкретніших видів чи індивідів, хоч у субстанціях, хоч в акциденціях. Тож оскільки «тварина розумна, смертна» є визначенням людини, «тварина розумна, смертна» предикуватиметься про людину. Кожне ж визначення предикується лише про ту річ, яку воно визначає. І якщо я кажу «Діалектика є наукою доброго диспутування», це визначення я предикую щодо діалектики. І обидві [ці] предикації є субстанційними, так само як і обидва визначення. Адже будь-яке визначення, яке, починаючи від роду, крізь відмітні ознаки переходить аж до виду, який [воно] визначає, є субстанційним.

XVII. I, оскільки, як я вважаю, ясно показано, яким чином «використовувати розум» предикується про «розумне», не є необхідним відповідати тим, які навігадували такі безглузді твердження, що їх не можна віднайти в природі предикацій. Акт і потенція є більшими, більшими за саму лише потенцію, але не з того впливає те, що «використовувати розум», в якому є обидва [і потенція, і акт], предикуватиметься про «розумне», як-от «ходить», в якому є і акт, і потенція, не висловлюється про «ходячого», тобто про саму лише потенцію, але, навпаки, «не ходить» предикується про «ходячого»; і так само з того, що «один» передує «двом», не впливає, що [цей термін] предикується про «два», а перші субстанції [не предикуються] про другі, але другі предикуються про перші.

Навіть якщо, Цезарю, описав я [речі], далекі від священницької серйозності, не є вони чужими для імператорської студії, і я бажаю радше не потішити інших, ніж не потішити вас, як у цьому [занятті], так і в усіх інших гідних заняттях вашою імперією. Тож чи не почитали б ви й це поміж вашими вправліннями у науках? Якщо я справді зібрав речі, гідні священного палацу, тоді відгукнуться [на них] студії вельмож. І логіка, якщо в неї питають, не промовчить, і я справедливо не побоюся звинувачень, якщо я справно попрацював над тим, що могло би потішити ваші священні вуха.

* Для визначення розбіжностей між різними списками трактату редактор оригінального видання, на основі якого зроблено український переклад (Gerbertus Aureliacensis, 1867), використав такі чотири списки: Biblioth. monac. n. 14735; Biblioth. imper. Paris. n. 14193; Mabill. Vetera Analecta, Paris, 1723, p. 106; Pez. Thesaur. anecdot. noviss. t. 1, pars II, col. 147 sqq., ex codice, nunc amisso, monasterii Tergernseensis in Bajoaria. Поси-

omnis enim diffinitio ¹⁸¹ a genere incipiens perque differentias usque ad speciem, quam ¹⁸² definit ¹⁸³, perveniens, substantialis est.

XVII. Et quoniam, ut arbitror, plane demonstratum est quomodo ratione uti prædicetur de rationali, non necessarium ¹⁸⁴ eis respondere, qui tam insulsa prædicatione commenti sunt, quæ in natura prædicationum inveniri non possunt. Non enim quia ¹⁸⁵ actus et potestas et plus sunt, et plus quam sola potestas, ideo ratione uti ¹⁸⁶, in quo utrumque est, prædicabitur de rationali, ut *ambulat*, in quo est actus cum potestate ¹⁸⁷, de ambulabili non dicitur ¹⁸⁸, id est ¹⁸⁹, de sola potestate, sed e contrario *non ambulat*, de ambulabili prædicatur ¹⁹⁰; nec *unus*, quia ¹⁹¹ *duos* præcedit, ideo de duobus prædicabitur, nec primæ substantiæ de secundis sed secundæ de primis prædicabuntur.

Descripti, C. ¹⁹², etsi a gravitate sacerdotali remota, non tamen ab imperiali studio aliena, maluique aliis displicere ¹⁹³ quam vobis non placere cum in hoc, tum in omnibus negotiis imperio vestro dignis. Legetis ergo et hæc ¹⁹⁴ inter vestræ matheseos exercitia. An vero ¹⁹⁵ digna sacro palatio contulerim, nobilium respondebunt studia. Consulta non tacebit logica, nec jure ¹⁹⁶ culpari metuam, si id ¹⁹⁷ laboraverim effecisse ¹⁹⁸, quod sacris auribus potuerit placuisse.

лання на ці розбіжності наведено у прикінцевих виносках до поданого нижче оригінального тексту.

¹ Mab. *gloriosissimo*.

² Par. Mab. *O. C. ... R. G.*

³ Mab. *constricti*.

⁴ Par. Mon. *archani*. Pez. *arcana divina mensuram secum*.

⁵ Par. *divinam mens vestram*.

⁶ Mab. add. *divina*.

- 7 Par. *Aristotili sic semper.*
- 8 Par. *post pro erant.* Mon. *omitt. difficillimis.*
- 9 Par. Mon. *miserum.*
- 10 Par. *patuisse.*
- 11 Mab. *profluentes.*
- 12 Mab. *novellos.*
- 13 Mab. *omitt. episcopi, add. omnium.*
- 14 Mab. *minus.*
- 15 Par. *vetilante.*
- 16 Pez. Mon. *quoque... providentia.*
- 17 Par. *indignans.*
- 18 Mab. *rationanti pro ratione uti.*
- 19 In margine hanc glossam codex Tergernseensis exhibebat: *Italia fertilis in ferendis est frugibus, Gallia et Germania nobilis in nutriendis militibus. Nesciunt Itali quid sapiunt Galli. Itali, denarios accumulunt, Galli sapientiam corradunt.*
- 20 Mab. *Nostro Romano imperio dant.*
- 21 Pez. *Scythicæ.*
- 22 Par. *post pro nobis.*
- 23 Mon. *Romani imperii et Augustus.*
- 24 Mon. *eloquio.*
- 25 Mab. Par. *sinuosa.*
- 26 «Відмітна ознака» — запозичене з біології (оскільки в біології зберігся аристотелівський поділ на роди і види) та усталене в українській історії філософії поняття, яке позначає введену Порфірієм п'яту предикабілію («differentia»).
- 27 Mon. *cognitam.*
- 28 Mab. *sæpe.*
- 29 Mon. *delet et homine.* Pez. *et homo est.*
- 30 Pez. *de quo et homo est.*
- 31 Mab. *prædicetur.*
- 32 Par. *post pro esse.*
- 33 Par. *pro rationale seu rationali habet semper rational, lineole per l ex traverso ducta.*
- 34 Mab. *rationalis.*
- 35 Pez. *omit. omne rationale non videtur uti ratione.* Hic desinit Mabilonius.
- 36 Pez. *potestatis.*
- 37 Mon. *demmore.*
- 38 Pez. *Quomodo.* Par. *omitt. quæ et recta linea.*
- 39 Par. *recipiant.* Paz. *omitt. recipiantur.*
- 40 Mon. Pez. *prolata.*
- 41 Mon. *superiorum omnium suscipit nomen et diffinitionem.*
- 42 Par. *omitt. enim.*
- 43 Pez. *omitt. est.*
- 44 Par. *rationalis.*
- 45 Pez. *idem rationale.*
- 46 Pez. Mon. *item.*
- 47 Par. *ambulabilem.*
- 48 Pez. *secundum fiat.*
- 49 Par. *add. eia.*
- 50 Par. *omitt. est.*
- 51 Mon. Pez. *omitt. et.*
- 52 Par. *homo ambulet et ambulabilis sit.*
- 53 Par. *affecti.*
- 54 Pez. *vitalibus.*
- 55 Pez. *quia.*
- 56 Mon. Pez. *omitt. sunt.*
- 57 Par. *actum.*
- 58 Mon. *numerosius et supra vel carius.*
- 59 Pez. *omitt. natura.*
- 60 Pez. *omitt. et.*
- 61 Par. Pez. *prædicatur.*
- 62 Mon. Par. *obici.*
- 63 Par. *cum luctatione.* Pez. *conluctatione.*
- 64 Pez. *et.*
- 65 Цитата з латинського перекладу «Про витлумачення» Арістотеля (розділу XIII), здійсненого Северином Боецієм і доступного, зокрема, в коментарях Боеція на відповідний твір Арістотеля, як-от: An. Manl. Sev. Boetii in Aristotelis *De interpretatione libri duo.* Liber secundus (див.: *Patrologiae Cursus Completus, Series Latina: vol. LXIV, col. 382*).
- 66 Par. *Aristotilis iudicio.*
- 67 Par. *ac.*
- 68 Par. *potestatis.*
- 69 Mon. *quidam.*
- 70 Par. Pez. *profundit.*
- 71 Par. *omitt. Ea autem potestas est.*
- 72 Mon. *actum.*
- 73 Par. *dicit.*
- 74 Mon. *sustantiae.*
- 75 Mon. *quæ sempiterna sunt post venerunt.*
- 76 Par. *item post actus.* Pez. *non necessari item.*
- 77 Par. *omitt. alia... venerunt.*
- 78 Pez. *quando.*
- 79 Par. *qui actus a.*
- 80 Par. *quando.* Pez. *quod.*
- 81 Par. *incorporali.*
- 82 Par. *deserunt.*
- 83 Par. *post pro necessaria.*
- 84 Par. *add. sunt.*
- 85 Par. *omitt. Quoniam.*
- 86 Par. *add. sunt.*
- 87 Pez. *omitt. cælestia.*
- 88 Par. *Et.*
- 89 Par. *simplum.*
- 90 Par. *omitt. omne.*
- 91 Pez. *autem velut.*
- 92 Par. *constituere.*
- 93 Pez. *omitt. ita.*
- 94 Par. *Rursus pro Rerum.*

- 95 Pez. *quod*.
 96 Pez. *quæ a*.
 97 Par. *post pro est*.
 98 Hæc tabula, quæ reperitur in fine libelli Monacensis et in codice Parisiensi, longe simplicior est tabula codicis Tergernseensis.
 99 Mon. Par. *autem*.
 100 Par. Pez. *enim*.
 101 Par. *a*.
 102 Pez. *altera*.
 103 Par. Pez. *natura in actu*.
 104 Mon. *partiatur*.
 105 Par. *add. in*.
 106 Par. *post pro alia*.
 107 Pez. *sequentis*.
 108 Par. *omitt. hæ*.
 109 Par. *sua*.
 110 Par. *Post*.
 111 Mon. *et pro utrumlibet*.
 112 Mon. Pez. *omitt. sed*.
 113 Mon. *enim*.
 114 Pez. *actu*.
 115 Par. *unam*.
 116 Mon. Pez. *add. et*.
 117 Pez. *quia*.
 118 Par. *differentia*.
 119 Par. *veleant*.
 120 Mon. *desinit*.
 121 Pez. *quoque*.
 122 Par. *Alias quidem*.
 123 Par. *omitt. sunt*.
 124 Par. *omitt. dum est*.
 125 Par. *intellectibilibus*.
 126 Mon. *quando*. Pez. *quia*.
 127 Par. *intellectibilia*.
 128 Par. *actu*.
 129 Par. *possunt*.
 130 Par. *omitt. ut*.
 131 Pez. *omitt. considerantur et in intelligibilibus, aliter*.
 132 Pez. *quoque*.
 133 Pez. Mon. *quoniam*.
 134 Par. *sempita*.
 135 Pez. *quia*.
 136 Pez. *quæ est ad utrumlibet*. Mon. *omitt. ad*.
 137 Pez. Par. *omitt. a*.
 138 Pez. *add. de*. Par. *omitt. et*.
 139 Mon. *uti ratione*.
 140 Mon. Pez. *quia*.
 141 Mon. Pea. *quoniam*.
 142 Par. *omitt. Omne — judicatione*.
 143 Mon. *animantibus esse pro est*.
 144 Pez. *Quod*.
 145 Par. *omitt. quoque*.
 146 Pez. *rationale*.
 147 Mon. Par. *omitt. qui*.
 148 Par. *rationabili*.
 149 Mon. Par. *omnem*.
 150 Mon. *Quando*. Pez. *Quoniam*.
 151 Mon. *dum*.
 152 Mon. *prædicatur*.
 153 Pez. *add. de*.
 154 Mon. *esse*.
 155 Pez. *add. et*.
 156 Par. *omitt. id est*.
 157 Mon. Par. *quia*.
 158 Mon. Pez. *add. ergo*.
 159 Par. *prædicamentis*.
 160 Par. *omitt. sive — prædicamentis*.
 161 Mon. *Abi*.
 162 Mon. *pro ex positionum*.
 163 Mon. Pez. *omitt. sunt*.
 164 Pez. *quidem*.
 165 Pez. *dicuntur*.
 166 Pez. *Quia*.
 167 Par. *omitt. reperitur*.
 168 Par. *omitt. falsas*.
 169 Par. *utitur*.
 170 Mon. *quia*. Par. *qui*.
 171 Pez. *quoque*.
 172 Par. *indefinitarum*.
 173 Mon. *continens*.
 174 Pez. *terminis*.
 175 Par. Mon. *demonstrat*.
 176 Par. *omitt. sive in*.
 177 Pez. *quando*.
 178 Par. *differentia*.
 179 Mon. *prædicabitur*.
 180 Par. *differentiam*.
 181 Par. *differentia*.
 182 Pez. *quæ*.
 183 Pez. *add. duxi*.
 184 Mon. Pez. *add. duxi*.
 185 Mon. Par. *quæ*.
 186 Mon. Par. *ratio uti*.
 187 Mon. *omitt. de ambulabili — non ambulat*.
 188 Par. *prædicatur pro non dicitur*.
 189 Par. *omitt. id est — prædicatur*.
 190 Paz. *prædicetur*.
 191 Par. *q ad*.
 192 Pez. *Gerbertus*.
 193 Par. *displlicere*.
 194 Par. *hoc*. Pez. *omitt. et*.
 195 Mon. Par. *omitt. vero*.
 196 Par. *juve*.
 197 Par. *al*.
 198 Par. *efficisse*.

Список посилань

- Бычков, А. Ф. (Ред.) (1862). *Полное собрание русских летописей* (Т. 9, VIII. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью). Типография Эдуарда Праца.
- Gerbertus Aureliacensis. (1867). In *Libellus de rationali et ratione uti*. Dans A. Olleris (Dir.), *Oeuvres de Gerbert pape sous le nom de Sylvestre II collationées sur les manuscrits, précédées de sa biographie, suivies de notes critiques et historiques* (pp. 297–310). Clermont Ferrand.
- Lattin, H. P. (1961). Introduction. In H. P. Lattin (Trans.), *The Letters of Gerbert with His Papal Privileges as Sylvester II* (pp. 3–31). Columbia University Press.
- Makdisi, G. (1974). The Scholastic Method in Medieval Education: An Inquiry into Its Origins in Law and Theology. *Speculum*, 49 (1), 640–661.
- Marenbon, J. (2002). *Early Medieval Philosophy, 480–1150*. Routledge.
- Turner, W. (2016). *History of Philosophy*. Ginn & Company.
- Van Ronk, S. (2003). *Gerbert of Aurillac and “De Rationali et Ratione Uti”*: Translation and Context. Master’s Thesis, University of Oklahoma.
- Zuccato, M. (2005). Gerbert of Aurillac and a Tenth-Century Jewish Channel for the Transmission of Arabic Science to the West. *Speculum*, 80 (3), 742–763.

References

- Bychkov, A. F. (Ed.). (1862). *Polnoe sobranie russkikh letopisej* [*Complete Collection of Russian Chronicles*] (Т. 9, VIII. Letopisnyj sbornik, imenuemyj Patriarsheju ili Nikonovskoju letopis’ju [Vol. 9, VIII. A Chronicle Collection Called the Patriarch’s or Nikon’s Chronicle]). Tipografiya Eduarda Pratsa [in Russian].
- Gerbertus Aureliacensis. (1867). In *Libellus de rationali et ratione uti*. Dans A. Olleris (Dir.), *Oeuvres de Gerbert pape sous le nom de Sylvestre II collationées sur les manuscrits, précédées de sa biographie, suivies de notes critiques et historiques* (pp. 297–310). Clermont Ferrand.
- Lattin, H. P. (1961). Introduction. In H. P. Lattin (Trans.), *The Letters of Gerbert with His Papal Privileges as Sylvester II* (pp. 3–31). Columbia University Press.
- Makdisi, G. (1974). The Scholastic Method in Medieval Education: An Inquiry into Its Origins in Law and Theology. *Speculum*, 49 (1), 640–661.
- Marenbon, J. (2002). *Early Medieval Philosophy, 480–1150*. Routledge.
- Turner, W. (2016). *History of Philosophy*. Ginn & Company.
- Van Ronk, S. (2003). *Gerbert of Aurillac and “De Rationali et Ratione Uti”*: Translation and Context. Master’s Thesis, University of Oklahoma.
- Zuccato, M. (2005). Gerbert of Aurillac and a Tenth-Century Jewish Channel for the Transmission of Arabic Science to the West. *Speculum*, 80 (3), 742–763.

Gerbert of Aurillac

LITTLE BOOK ON “REASONABLE” AND “TO USE REASON”

Ukrainian translation from Latin of “Libellus de rationali et ratione uti”, which was written in 997 A. D. by Gerbert of Aurillac (Pope Sylvester II since 999 A. D.) and is considered one of the first examples of the application of the scholastic method.

Keywords: Medieval philosophy, scholasticism, protoscholasticism, logica vetus, Gerbert of Aurillac, Pope Sylvester II.

Матеріал надійшов 01.05.2023

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)